

De Sint-Katharinakerk in Hoogstraten herbergt een Topstuk van de Vlaamse Gemeenschap. Het is een merkwaardig paneeltje uit de tweede helft van de vijftiende eeuw met taferelen uit het leven van Sint-Jozef.

DE WARE JOZEF

Vlaamse Meesters in Situ

EEN PIONIER UIT DOORNIK? In de zestiende eeuw was landelijk Hoogstraten het hoofdkwartier van een Bourgondische edelman met goede relaties aan het hof. “En dan?” zou je misschien denken. Dit fait divers is een goed voorbeeld van de manier waarop de geschiedenis werkt. Dankzij Antoon de Lalaing en zijn vrouw Elisabeth van Culemborg kreeg Hoogstraten een opmerkelijk kasteel, een mooi stadhuis, een indrukwekkende kerk en een bloeiend begijnhof. Het kasteel is intussen een staatsgevangenis, maar stadhuis, kerk en begijnhof zijn nog steeds de architecturale kroonjuwelen van Hoogstraten. De toren van de Sint-Katharinakerk is van heinde en verre in de omtrek zichtbaar. Toen de nazi's het gebouw opbliezen in oktober 1944, troffen ze de Hoogstratenaren in het hart. Het is dan ook meteen na de oorlog heropgebouwd. En vandaag, zo stelt de bezoeker vast, is die nieuwbouw kennelijk aan restauratie toe: de Sint-Katharinakerk is omgord met steigers en steunen, afdaken beschermen de voorbijgangers tegen vallende brokstukken. Binnenin bevinden zich prachtige glasramen uit de zestiende eeuw, een beroemd koorgestoelte, grafmonumenten uit de renaissance en de barok en een Topstuk van de Vlaamse Gemeenschap. *Het leven van Sint-Jozef*, door een onbekende meester uit de tweede helft van de vijftiende eeuw, is niet bepaald het meest opvallende kunstwerk in de Sint-Katharina. Men zou er gemakkelijk aan voorbij lopen. Maar wie het paneeltje rustig bekijkt, ontdekt veel charme, al is de onbekende schilder recent nog beschreven als een kunstenaar van de tweede garnituur. In elk geval kende hij het werk van de allereerste ‘Vlaamse primitief’ door en door – en die allereerste Vlaamse primitief, een vernieuwer aan wie we veel te danken hebben, was de zogeheten Meester van Flémalle, die werkte in Doornik en daar onder andere Rogier van der Weyden opleidde. *Het leven van Sint-Jozef* voert ons dus meteen terug

De Sint-Katharinakerk in Hoogstraten, omgord met steigers en steunen

FOTO: SASKIA VANDERSTICHELE

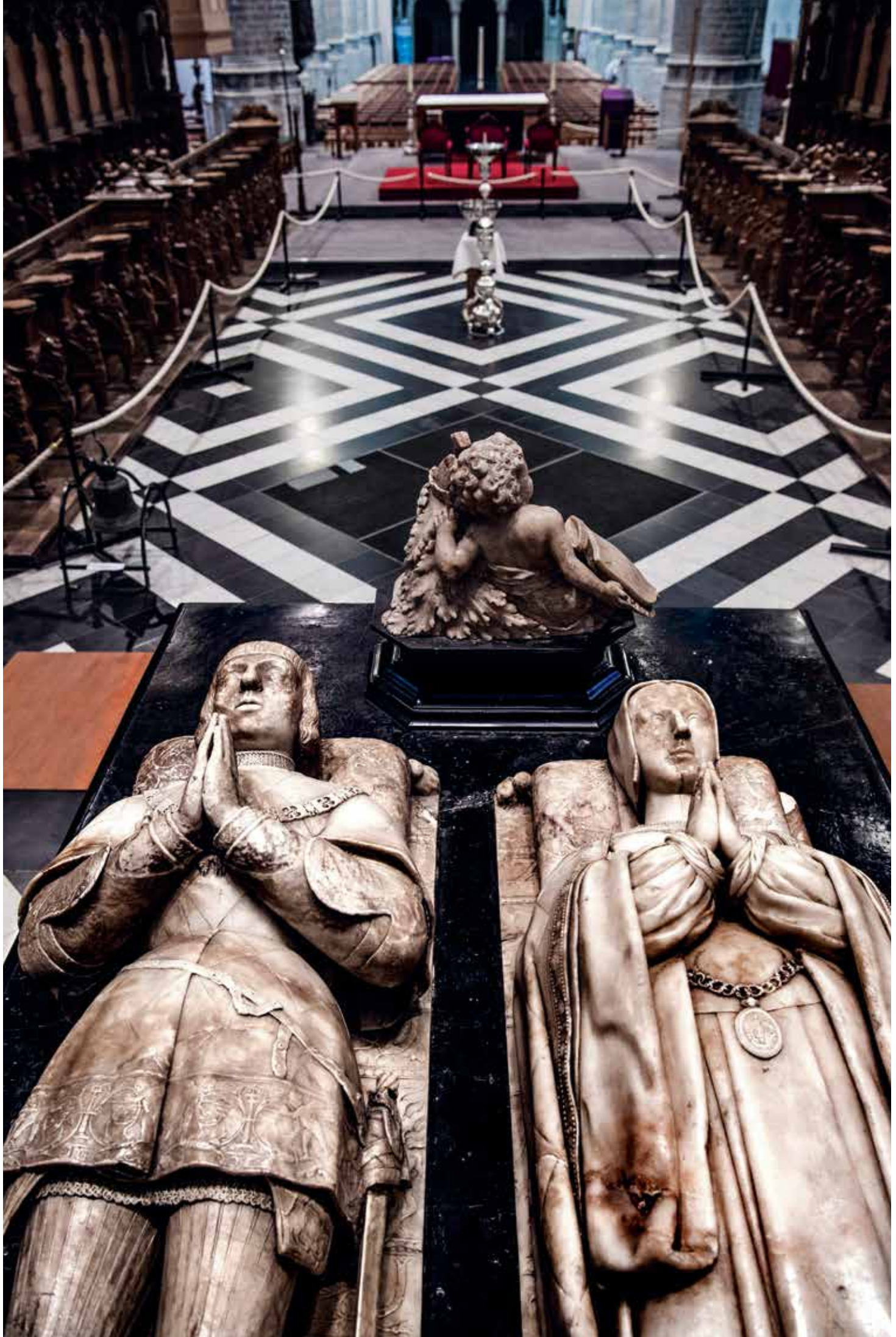
naar de bron van onze wereldwijde faam als een regio van schilders. Kwam onze onbekende kunstenaar ook uit de stal van Doornik? Dan was hij een pionier. In elk geval bevat zijn schilderijtje veel ontleeningen aan bekende Doornikse composities, onder meer een *Verloving van Maria*, toegeschreven aan de Meester van Flémalle (Madrid, Prado) en een *Geboorte van Christus* toegeschreven aan Jacques Daret (Madrid, Museo Thyssen-Bornemisza).

APOCRIEFE BRONNEN Het Hoogstraats paneeltje toont tafereelen uit het leven van de Heilige Jozef naast elkaar in een doorlopend landschap, tegen een nog middeleeuwse gouden achtergrond. De leesrichting van links naar rechts verloopt niet helemaal chronologisch, want enkele gebeurtenissen zijn wat ongemakkelijk gerangschikt rond het brandpunt van de voorstelling, de stal waarin de geboorte van Christus plaatsvindt. Doorgaans weet men nog wel dat Jozef de man van Maria was, een timmerman, en de pleegvader van Jezus. Mensen in de vijftiende eeuw waren beter op de hoogte. Zij ontleenden hun kennis van details uit het leven van Jozef en Maria aan een apocriefe tekst, het *Proto-evangelie van Jacobus*. Het is een Griekse tekst uit de tweede eeuw, die geliefd was in de Byzantijnse kerk, maar die in het Westen enkel gedoogd werd in bewerkte Latijnse vertalingen. Het *Proto-evangelie* vertelt ons over de ouders en de geboorte van Maria, haar opvoeding in de tempel van Jeruzalem, haar verloving met Jozef, de hoodschap van de engel, de geboorte van Christus en de moord op de onnozele kinderen door Herodes. In het *Proto-evangelie* is Jozef veeleer een rijke aannemer dan een timmerman, een weduwnaar met kinderen die door een goddelijk teken uitverkoren wordt tot verloofde van Maria. Alle kandidaat-echtgenoten moeten zich met een twijg bij de tempel aanmelden; de twijg van Jozef schiet als enige uit

in knoppen en bloesems. Dit zien we uiterst links gebeuren, tot grote verbazing van de omstanders. De tempel van Jeruzalem is hier traditioneel voorgesteld als een rond gebouw. De verloving van Maria en Jozef vindt plaats in een voorportaal, dat hier wat onbestemd van vorm is. In het schilderij van de meester van Flémalle in Madrid is het voorportaal duidelijk dat van een gotische kerk, een bouwkundige vingerwijzing dat we overgaan van het Oude Verbond naar het Nieuwe. Op de achtergrond zien we hoe Jozef Maria verlaat, nadat ze hem verteld heeft dat ze zwanger is. Meer naar rechts op de achtergrond spreekt een engel Jozef in een droom vermanend toe. Op de banderol kunnen we lezen wat hij precies zegt: “Joseph fili David noli timere accipere Mariam coniugem tuam quod in ea natum est de spiritu sancto est” (Jozef, zoon van David, wees niet bevreesd Maria, uw vrouw, tot u te nemen; het kind in haar schoot is van de Heilige Geest, Matt. 1:20). Schuin daaronder schilderde de onbekende meester het meest ontroerende tafereeltje van de reeks: Jozef keert terug naar Maria en knielt voor haar neer om vergiffenis te vragen voor zijn twijfel en impliciete beschuldiging. Hij kijkt haar intens aan en je ziet dat zij hem met een zacht gebaar vergeeft. De schilder beeldde hier met veel plezier Jozefs verschillende timmermanswerktuigen af: boor, zaag, bijlen, winkelhaak. Centraal zien we dan de stal van Bethlehem, een

FOTO: SASKIA VANDERSTICHELE

Anoniem, *Het leven van Sint-Jozef*, tweede helft 15de eeuw, olieverf op paneel, 204 x 64 cm

Sint-Katharinakerk, Hoogstraten

© WWW.LUKASWEB.BE - ART IN FLANDERS, FOTO: HUGO MAERTENS

TOPSTUK VLAAMSE GEMEENSCHAP Het paneel met *Het leven van Sint-Jozef* staat op de Topstukkenlijst van de Vlaamse Gemeenschap met volgende motivatie: “Hoewel het schilderij door de meeste wetenschappers niet langer als een werk van Robert Campin wordt beschouwd, is het van grote waarde. De iconografie is namelijk zeldzaam. Jozef werd in de vijftiende en zestiende eeuw vooral afgebeeld als de echtgenoot van Maria. Dit schilderij is echter volledig aan hem gewijd. Een voorstelling zoals deze, waarin de verschillende episodes uit een heiligenleven zijn samengevlochten in één compositie, zijn bijvoorbeeld wel bekend met voorstellingen uit het leven van Jezus, maar nauwelijks met het leven van Jozef. Het stuk is zowel qua iconografie, als kunsthistorisch belangrijk.”

Zuidzijkapel met onder andere vier albasten beelden uit de 16de eeuw, vier schilderijtjes met de legende van het Heilig Bloed van Boxtel Hoogstraten (1652), het schilderij met de Zeven werken van Barmhartigheid (ca. 1675), een albasten beeld van de Heilige Andres (16de eeuw) en, onder het glasraam, het paneel met *Het leven van Sint-Jozef*

FOTO: SASKIA VANDERSTICHELE

Het leven van Sint-Jozef, detail: Jozef keert terug naar Maria en vraagt knielend vergiffenis voor zijn twijfel en impliciete beschuldiging

© WWW.LUKASWEB.BE - ART IN FLANDERS, FOTO: HUGO MAERTENS

afdakje dat tegen een grot is aangebouwd. Maria knielt neer bij haar pasgeborene, die alert op haar uitgespreide mantel ligt, omringd door vier engelen. Jozef komt dichterbij met een kaars in zijn hand. Hij schermt het licht daarvan af met zijn hand, want er is nu een groter licht in de wereld opgegaan. Uiterst rechts verschijnt er opnieuw een engel in Jozefs droom, ditmaal om hem te waarschuwen dat hij met vrouw en kind naar Egypte moet vluchten. Het is een vriendelijke engel, hij legt voorzichtig zijn hand op Jozefs arm en zegt: “Sta op, neem het kind en zijn moeder, vlucht naar Egypte en blijf daar tot ik u waarschuw...” (Matt. 2:13). Hoewel veel scènes uit Jozefs leven op apocriefe boeken gebaseerd zijn, hield de schilder zich voor de weergave van woorden dus strikt aan de erkende evangeliën.

ZORGZAME MAN Het paneeltje bevindt zich in een kapel van de rechterzijbeuk. Aan de overzijde van de kerk stond van oudsher een paneel opgesteld met de uitbeelding van de Zeven smarten van Maria. Jozef en Maria, eeuwenlang van aangezicht tot aangezicht tegenover elkaar. Ik ben de onbekende meester uit de school van de Meester van Flémalle wel dankbaar. Zijn doordachte weergave van taferelen uit Jozefs

leven herinnert je eraan wat voor soort man Jozef eigenlijk was. Een man die geen eremoord pleegde op een vrouw die in opspraak kwam. Een man die niet beschuldigd zou worden in MeToo-campagnes. Een vluchteling. Een zorgzame man. Heden ten dage zou je hem ook gewoon de patroonheilige van de nieuw samengestelde gezinnen kunnen noemen.

—

LEEN HUET

GERAADPLEEGDE WERKEN *Protévangile de Jacques*, in *Écrits apocryphes chrétiens*, onder redactie van F. Bovon en P. Geoltrain, deel 1, Éditions Gallimard, 1997, p. 73-104. – T.H. Borchert, *Taferelen uit het leven van de heilige Jozef (cat. nota)*, in *Van Eyck tot Dürer. De Vlaamse Primitieven en Centraal-Europa 1430-1530*, (tent.cat.), Brugge, 2010-2011, p. 176. – S. De Sadeleer en G. Plomteux, *Decanale kerk St. Catharina*, in *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen*. 16 n°. Provincie Antwerpen. Arrondissement Turnhout. Kanton Hoogstraten, Turnhout, 2002, p. 135-140.

INFO Sint-Katharinakerk – Vrijheid 153, 2320 Hoogstraten – Open tijdens de maanden april en oktober: van dinsdag t.e.m. zaterdag van 13 tot 16 uur – Open tijdens de maanden mei, juni, juli, augustus en september: van dinsdag t.e.m. zaterdag van 13 tot 17 uur – Open op zondagen van april t.e.m. oktober: van 13 tot 16 uur